

על צברים שאינם מזדקנים

גבריאלה ספקטור-מדזל, צברים לא מזדקנים: סיפורי חיים של קצינים בכירים מדור תש"ח, ירושלים: הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, תשס"ח, 368 עמ'

המחקר המוצג בספר, המבוסס על עבודת דוקטור שנכתבה באוניברסיטה העברית בירושלים, מנסה לאפיין את סיפורי החיים של עשרים ושלושה קצינים צברים בכירים מדור תש"ח, שרואינו בהיותם בני שישים וחמש עד שבעים וחמש שנה. שאלות המחקר היו: מה קורה לקצינים הבכירים הללו כיום, לפי סיפוריהם, וכיצד הם מעצבים את עברם? כיצד הם מתמודדים עם הפער בין אתוס העלומים שאפיין את דמויותיהם לבין זקנתם הביולוגית? ומה מקומם של ערכי הקולקטיביות, הגבריות והצבאיות בזהותם כיום? סיפוריהם האישיים של המרואינים מרתקים בפני עצמם, אך המחברת רואה בהם גם מייצגי הזהות הדרורית של מייסדי המדינה. מהצד הצבאי זהויותיהם האישיות פותחות צוהר אל הערכים וסיפורי התשתית של התרבות הישראלית. ואילו מהצד הגרונטולוגי הספר מנסה לענות על שאלות חברתיות ותרבותיות מקיפות שעניינן יחס החברה הישראלית אל זקנה והאופן שבו מגולמת הזקנה בזהותם של הישראלים. הספר מביא אפוא תובנות הנוגעות מחד גיסא לחברה הישראלית ומאידך גיסא לזקנה ולהזדקנות. הוא מעניין גם בדוגמאות הפרטיות שהוא מספק לקוראיו וגם באמירות העיוניות הגלומות בו. ממצאיה של העבודה רבים ועשירים הן ברמה הפרטנית של הסיפורים והמובאות מהראיונות והן ברמה הכוללת. יכולתה של המחברת לעבור מרמת הפרט האישית

והסובייקטיביות לרמה הכללית והמופשטת ביותר היא אחת ממעלותיו של ספר זה.

את ההקשר העיוני של מחקר נרטיבי זה מספק הדיון במהותו של צבא ההגנה לישראל כצבא לוחם ובמעמדו ההיסטורי בחברה הישראלית. הזקנה מוצגת כניגוד לאידאל הצברי, הצבאי, הגברי והמערכי גם יחד. החוקרת מצאה כי בסיפוריהם הספונטניים, הראשוניים, הגיבורים המרואינים השתיקו את זקנתם. הם הציגו את עצמם קודם כול כצברים, אנשי צבא וגברים, בני 'אומה במדים', שהקדישו את חייהם למולדת. בתור כאלה מטבע הדברים לא יכלו לראות עצמם כזקנים. אולם כאשר שאלה אותם החוקרת שאלות ישירות בנושא האישי-הגילי, סיפרו לה בפירוט על אודות חייהם כזקנים המתמודדים עם משימות וקשיים שונים הנובעים מגילם המתקדם. את הפיצול וההפרדה בין הזהות הצברית-הגברית-הצבאית לבין הזהות הגילית מכנה המחברת – בעקבות יעקב לומרנץ, חוקר הזקנה הישראלי – א־אינטגרציה. דחיית התפיסה העצמית כזקנים לקרן זוית אפשרה למספרים להמשיך ולהבנות את זהותם כבעלת עקבות, ערך ואף נצחיות סמלית – צורכי זהות שהמחברת מסבירה ומדגימה; ובה בשעה לא הזניחו את הטיפול במשימות ובצרכים קונקרטיים הקשורים לגילם המתקדם. נטייה זו לפיצול הזהות נבחנת במסגרת השאלה הכוללת אם סיפורי החיים של הקצינים הישראלים יכולים להיחשב סיפורי זקנה 'טובים', שאלה הנענית בסופו של דבר בחיוב.

בחרתי להתבונן לעומק בעבודתה של החוקרת בנושא הגבריות והזקנה. נקודת המוצא היא כי לפי הערכים המקובלים במעגלי הצבריות והצבא ובתרבות המערבית בכלל, גבריות מזוהה עם נעורים, שליטה ועצמאות. כיוון שהזקן מוצג כחסר אונים ותלוי, מובן כי על גבר להמשיך ולהציג עצמו כלא־זקן. הקצינים המספרים התבצרו

זה שלא יהיה לי קונטרול על מה שקורה אתי' (עמ' 160). האפיזודות המתוארות משופעות באירועים המדגימים את יכולת השליטה של המספר גם בתנאים קשים. בשפת הסיפור של הקצינים, טוענת ספקטור-מרזל, שכיח מאוד הפועל 'שלט'. עלילות סיפוריהם הן קוויות וכרונולוגיות, מתמקדות בגילים המצטיינים ביכולת שליטה, דהיינו בבגרות הצעירה והאמצעית, ומדלגות כמעט על הגילים ה'חלשים' של הילדות או הזקנה. כך ביססו המספרים את זהותם כגברית וכלא־זקנה.

הגוף המושלם, ההרואי, נשאר אידאל הגבריות של המספרים, וכיוון שאינו הולם את חוויותיהם הגופניות בהווה, רובם העלימו או טשטשו בסיפוריהם את קיומו של הגוף. הופעת הגוף בסיפורים מוגבלת לתיאורי הגוף הצעיר, וכוללת גם סיפורי פציעה במהלך המלחמה או האימונים ובעיקר החלמה מהירה ממנה וחזרה לשירות, בעקבות מאבק עיקש ואינטנסיבי לחזור לתפקוד בהקדם. כך נותנת המחברת פשר לשכיחות ולפרטנות של תיאורי הפציעה בסיפורי החיים של הקצינים. גם בהתייחסם להווה ניסו המרואיינים לתאר את הגוף כנתון לשליטתם, והציגו במרכז את 'התחושה שאני יכול לעשות מה שאני רוצה' (עמ' 166). מנגד, אבדן השליטה בגוף הוא האיום המובהק, שמשמעותו מוות, והדבר הומחש בסיפורי התאבדות של קצינים צברים חולים שעלו במהלך הראיונות. 'ההתאבדות, כאקט של שליטה במצב פוטנציאלי של העדר שליטה, היא לגיטימית למדי בתודעה של קבוצה זו' (עמ' 167).

היבט אחר של גבריות הוא השליטה ברגשות, בעיקר ברגשות עלבון, צער ובושה. בעולם הצבא רגשות נחשבת מסוכנת בשדה הקרב, ומקובל לדרוש מחיילים להתגבר על רגשותיהם. המרואיינים של ספקטור-מרזל אימצו להם איפוק רגשי שכלל גם הימנעות מהתייחסות לחי

מאגנס – מדעי החברה

גבריאלה ספקטור-מרזל צברים לא מזדקנים סיפורי חיים של קצינים בכירים מדור תש"ח

אפוא בגבריותם והדפו את הזקנה מתוך סיפור החיים שעיצבו. בסיפוריהם התמקדו בהרואיות הצבאית שלהם ובאתוס של הקרבה למען הכלל, וסיפרו בעיקר סיפורי קרבות קולקטיביסטיים ואידאולוגיים. סיפורי החיים שלהם אחידים הרבה יותר מאלו של קבוצות אחרות בחברה הישראלית. נראה כי דווקא התקרבותה של הזקנה המאיימת דחפה אותם לתבנית האחידה של דגם גברי חד-משמעי.

היבט מרכזי בדגם זה הוא השליטה. ספקטור-מרזל ממחישה את קיומה של השליטה גם בתוכניהם של הסיפורים וגם בצורתם, ובשלושה מישורים פסיכולוגיים – הגופני, הרגשי והקוגניטיבי. למשל דן אמר: 'המצב הכי גרוע שיכול לקרות לי,

והלוחמת, שבצורתה זו הולכת ונעלמת בחברה הישראלית העכשווית. הוא מעמיק את הבנתנו את הזהות ואת סיפור החיים האוטוביוגרפי ואף את הזיקה ביניהם. הוא מעלה שאלות מקוריות ונוקבות כאשר לזיהוי הפשטני, המקובל למדי בספרות העיונית, של הסיפור המסופר על החיים, בה"א הידיעה, עם הזהות האישית. מעבר למסקנות התאורטיות והישראליות שניתן להסיק ממנו הספר רצוף דוגמאות מרתקות, הממחישות בצורה אנושית מאוד את דמותם ורוחם של המרואיינים שפגשה החוקרת, גיבורי ישראל שחלקם כבר אינם בין החיים. זהו מחקר מאלף הן בתוצאותיו והן בשיטתו, והוא דוגמה מצוינת למחקר איכותני, נרטיבי, הנוגע בעומק התופעה הנחקרת ובמשמעותה.

המשפחה וליחסייהם עם הנשים והילדים שבחייהם לעתים הצהירו בגלוי כי אינם חשים קשיים רגשיים בחייהם, ורבים מהם ציינו כי לא חוו כל משבר עם פרישתם מהקריירה הצבאית שלהם. הם ניסו להתעלות על הרגשות, פרט לרגשות פטריוטיים, שהתירו לעצמם לחוש ולהביע. המחברת דנה בשאלה אם זוהי 'נכות רגשית' והכחשה הגנתית או אסטרטגיית התמודדות עם קשיים אובייקטיביים של התפקיד והיום אף של הגיל.

בעיסוק בקבוצה נבחרת זו באופן כה עמוק ומשמעותי מצטרף הספר לשורה של עבודות המציגות את הזקנה כתופעה תרבותית וחברתית, ולא רק ביולוגית-רפואית, ובכך הוא תורם להדגשת פן מוזנח למדי בגרונטולוגיה. נוסף על כך הוא מלמד על הזהות הישראלית הקולקטיבית